

TUNGUZ HALKI ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR-II: CURÇEN'LER

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM*

Öz

Türk tarihini iyi anlayabilmek için, Türklerin etrafındaki toplulukların tarihini bilmek gerekmektedir. Bunlardan biri, Ural-Altay topluluğu olan Tunguzlardır. Tunguzlar üzerine ülkemizde münferit bir çalışma yapılmamıştır. Bir Tunguz halkı olan Curçen'lerin (Çincesi: Nüzhen) adını, kökenini, siyasi tarihini, yaşadıkları coğrafyayı, kültürlerini, devlet ve ordu nizamlarını, ailelerini bilmek, Türk tarihini anlamayı kolaylaştıracaktır. Tunguzlarla ilgili araştırmamızın ikincisinde Curçen'leri inceleyeceğiz. Böylece Ural-Altay topluluklarının ortak tarihi ve kültürü hakkında bazı yorumlara kavuşma imkânı bulacağız.

Anahtar kelimeler: Tunguzlar, Curçen'ler, Nüzhen'lar, Mançurya, Türkler, Çinliler.

Studies On Tungus People-II: Jurchens

Abstract

It is necessary to know the history of the groups who surround the Turks, for understanding Turkic history better. One of these groups is Tungus, the Ural-Altai people. There has been no specific study on Tungus people in our country. It will be easy to understand the Turkic history by studying name, roots, political history, geography, culture, state and army structure, families of Jurchen (Nüzhen in Chinese), one of the Tungus people. In the second paper on Tungus studies, we will examine Jurchen people. In this way, we will find a chance to have some comments on common history and culture of Ural-Altai peoples.

Keywords: Tunguses, Jurchens, Nüzhens, Manchuria, Turks, Chinese.

Tunguzlar, Asya kıtasında Türklerle yakın bağları olan bir millettir. Kimilerine göre bu iki milletin dili aynı dil grubundadır ve hatta bu iki milletin kültüründe müşterek unsurlar bulunmaktadır. Türk tarihini anlamak için, Türklerin ilişki kurdukları millet ve toplulukların tarihlerini, kültürlerini bilmek gerek-

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Shanghai International Studies University (上海外国语大学) Şeref Üyesi.

mektedir. Bu konudaki çalışmaların Türkiye’de çok az olduğu aşikardır. Türklerin tarih boyunca yakın temaslar kurdukları Tunguzlar ve onların coğrafyası olan Mançurya üzerine müstakil araştırmalar yoktur. Bu münasebetle varlığını hissettiğimiz bu boşluğu doldurmak üzere Tunguzlar üzerine bazı araştırmaları dikkatlerinize sunmak istiyoruz. Bu araştırmaların ilkini Gök-Türkler devrinin Tunguzlarından olan Mohe’lar üzerine yayınlamıştık. İkincisini, Tunguzların en bilinen topluluklarından, Curçen’lere (Çincesi: Nüzhen) ayırıyoruz. Curçen’ler üzerine incelememiz, onların kurdukları Çin tarzı Jin İmparatorluğu’na kadar devreyi kapsamaktadır; çünkü imparatorluk devresinde Curçen’ler farklı bir kültür devresine girmişlerdir, bu devre ayrı bir araştırma konusudur ve daha çok bir “*imparatorluk tarihi*” olarak ele alınmalıdır. İncelemeye konunun pek bilinmeyen ana kaynaklarını tanıtarak başlamak lazımdır.

Kaynaklar

Tunguz halkı olan Curçen’lerin tarihini araştırmak için yıllıklar dışındaki eserlere muhtacız. Yıllıklar dışında olan bu “*alternatif tarih*” kayıtlarının iyi okunması gerekmektedir. Curçen tarihi için başvurabileceğimiz ilk önemli ana kaynak, Curçen’lerin kurdukları Jin İmparatorluğu’nun gayri resmi tarihi olan Da Jin Guo Zhi 大金國志’dır (“*Büyük Jin Devleti Kayıtları*”). Jin İmparatorluğu’nun (1115-1234) yıkılmasından hemen önce imparatora Yuwen Maozhao tarafından sunulan bu kaynaktaki Nüzhen Chuan 女真傳 (“*Curçen Hikayesi*”), Jin İmparatorluğu kurulmadan önceki Curçen’lerin tarihini ve bilhassa kültürünü çok ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.¹ İkinci kaynağımız Sanchao Beimeng Huibian 三朝北盟會編’dır. Xu Mengxin (1124-1207) tarafından kaleme alınan bu kaynak Song ve Jin imparatorlukları devrini ihtiva etmektedir. Kaynağın 3. cildi doğrudan Curçen’ler ile ilgilidir. Da Jin Guo Zhi ile yer yer paralel metinler mevcuttur. 1772-1778 yılları arasında tamamlanan Si Ku Quan Shu 四庫全書 külliyyatı içinde yer alan kaynağın Zhejiang Üniversitesi Kütüphanesi’nde yer alan nüshasını kullandık.² Üçüncü önemli kaynak ise doğrudan bugünkü Mançurya ile ilgili Songmo Jiwen 松漠紀聞 (Songmo Hakkında Haberler)’dir (eski Çinliler bugünkü Mançurya’ya Songmo derlerdi). Hong Hao (1088-1155) tarafından yazılan kaynak, hususi bir tarih kayıdır. Curçen’ler hakkında tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Kaynağın Waseda Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan nüshasından yararlandık.³ Çalışmamızda Curçen’lerin hayat tarzları ve kültürleri hakkında açık bilgiler veren bu üç kaynağı kullanacağız. Konumuza dair Liao Shi 遼史, Song Shi 宋史, Jin Shi 金史 gibi yıllıklar; Zi Zhi Tong Jian 資治通鑑 gibi kronikler; Song Hui Yao Ji Gao 宋會要輯稿, Qidan Guo Zhi 契丹國志, Wen Xian Tong Kao 文獻通考 gibi idare ve siyaset kitapları da olsa da bunlardaki bilgiler çok az ve dağınıktır, bilhassa kültür malumatları bakımından ilk üç kaynaktaki derli toplu bilgiler yoktur.

¹ Ershihwu Bie Shi 二十五別史. Da Jin Guo Zhi 大金國志, Haz., Li Xining, Qilu Shu She 齊魯書社 Yay., Jinan 2000.

² Si Ku Quan Shu 四庫全書. Sanchao Beimeng Huibian 三朝北盟會編, Beijing 1772-1778, (Zhejiang Üniversitesi Kütüphanesi nüshası).

³ Songmo Jiwen 松漠紀聞, yer yok, tarih yok (Waseda Üniversitesi Kütüphanesi nüshası).

Curçen'lerin Çin Kaynaklarındaki Adı Olan Nüzhen'in Ortaya Çıkışı

Çok büyük bir ihtimalle “*altın*” anlamına gelen⁴ Curçen'lerin adı hakkında bilgileri Çin kaynaklarından öğrenebiliyoruz. Kayıtlarda Nüzhen 女真 olarak geçen bu halk, en eski devirlerdeki Sushen 肅慎 halkının torunudur. Bunlara San Guo Zhi 三國志'da (III. yüzyıl) Yilou 挹婁, Yuan Wei 元魏 (IV. - VI. yüzyıl) devrinde Wuji 勿吉, Sui 隋 devrinde (VI. yüzyıl) Hei Shui 黑水 (“Kara Su”; Amur) boyu, Tang 唐 devrinde (VII. - X. yüzyıl) Hei Shui Mohe 黑水靺鞨 denilmiştir. Nihayetinde X. yüzyıldan sonra karşımıza Nüzhen 女真 adı çıkmaktadır.⁵ Nüzhen 女真'dan başka Zhulizhen 朱理真 olarak da kaydedilmektedir ki doğrudan Curçen'in⁶ Çince ses karşılığıdır. Çinliler adı kısaltarak Nüzhen hâline dönüştürmüşlerdir. Peki, Nüzhen adı nasıl ortaya çıktı? Adın ortaya çıkışına dair farklı görüşler vardır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

i) Nüzhen adının yazılışı Liao Shi ve Song Shi'dan itibaren. Bununla beraber Liao (907-1125) ve Song (960-1279) devirlerinden önce bu adın olup olmadığı belli değildir. Adın değişik formlarda Beş Sülale devrinde (X. yüzyıl), Tang devrinin sonlarında (X. yüzyılın başı) ya da Tang devrinin başlarında (VII. yüzyıl) olduğuna dair farklı görüşler vardır. Beş Sülale devrinde Nüzhen adının başlamasına dair tarih kaydı, San Chao Bei Meng Hui Pian 三朝北盟會編 ve Song Mo Ji Wen 松漠紀聞'da yer almaktadır. Zi Zhi Tong Jian 資治通鑑'nin 274. cildinde, 926 yılında Qidan 契丹'ların Nüzhen 女真 ve Bohai 渤海'ya saldırdığı kaydedilmektedir. Böylece bu görüş, adın esasen X. yüzyılda ortaya çıktığını öne sürmektedir.⁷

ii) Nüzhen adı, eski Sushen'dan gelmektedir. Bu görüş daha çok Mançurya sahasının en meşhur tarihçilerinden Çinli Jin Yufu 金毓黻 (1887-1962)'ya dayanmaktadır. Yazar, Dongbei Tongshi 东北通史 adlı eserinde Nüzhen'in, Sushen 肅慎'in bir başka yazımı olduğunu düşünmektedir. Buna göre Curçen dilindeki Zhuxian 朱先, Sushen 肅慎, Zhulizhen 朱理真, Lüzhen 慮真, Nüzhen'in değişik yazılışlarıdır. Bu halkın asıl adı, Sushen'dır, sonra değişik Nüzhen olmuştur.⁸

iii) Son görüşe göre ad, aynı şekilde X. yüzyıldan önce de mevcuttur. Liao Shi 遼史'nin 1. cildinde 903 yılının ilkbaharında, Curçen'lere hücum edildiği, 300 hanenin ele geçirildiği; 906 yılının 11. ayında yine Curçen'lerin mağlup edildiği kaydedilmektedir. Song Hui Yao Ji Gao 宋會要輯稿'nun 196. cildindeki Fanyi San you Jizai 蕃夷三又記載 bölümünde Tang Devleti'nin zhenguan saltanat devresinde (627-649), Mohe'ların Çin sarayına geldiği, Çinlilerin ise onları Nüzhen olarak adlandırmaya başladığı, Qidan'ların ise Luzhen 慮真 dedikleri anlatılır. Wen Xian Tong Kao 文獻通考'nun 327. cildinde ise Mohe'ların Tang

⁴ Ayrıntılı tahlil için bkz. Li Xuezi, “Shi Nüzhen 釋女真”, *Daliu Zazhi* 大陸雜誌, 16/4, 1958, s. 19-21.

⁵ *Da Jin Guo Zhi*, s. 301; *Sanchao Beimeng Huibian*, C. III, s. 1b-2a; *Songmo Jiwen*, s. 1a-1b.

⁶ Moğol kaynaklarında Altan Ulus ve yine harf aktarımıyla Cürçen olarak geçen bu halkın adının, Tunguz-Mançu dilindeki formu Curçen'dir, çünkü bu dilde “ü” sesi yoktur. Cürçen, Çürçen gibi formlar doğru olmayabilir. Biz bu halkın konuştuğu dil olan Tunguz-Mançu dilindeki Curçen formunu kullanacağız. Bu konuda verdiği bilgiler için M. Levent Kaya'ya teşekkür ederim.

⁷ Sun Jinji-Zhang Xuanru-Jiang Xiucong-Yu Zhigeng-Zhuang Ya, *Nüzhen Shi* 女真史, Jilin Wenshi Yay., Jilin 1987, s. 49.

⁸ Jin Yufu, *Dongbei Tongshi* 东北通史, Wushi Niandai Yay., Chongqin 1981, s. 334 vd.

sarayına geldikleri, İmparator Taizong'un onların adetlerini sorduğu, bunun üzerine Curçen'lerin anlattıkları, bundan sonra onların Nüzhen olarak adlandırıldığı, Qidan'ların ise onlara Luzhen dedikleri kaydedilmektedir. Da Jin Guo Zhi 大金國志 ve Bei Feng Yang Sha Lu 北風揚沙錄'da da aynı kayıt bulunmaktadır. Böylece Sun Jinji ve diğerlerinin öne sürdüğü gibi Nüzhen adının Tang devrinin (618-907) başlarından beri var olduğu düşünülebilir.⁹

Curçen'lerin Kökeni

Da Jin Guo Zhi, Sanchao Beimeng Huibian ve Songmo Jiwen'daki kayıtlara göre Curçen'lerin kökeni için üç farklı bilgi öne çıkmaktadır: İlki ve en yaygınına göre onlar, Sushen 肅慎'lardan gelen bir silsile olarak VII. - IX. yüzyıllardaki Hei Shui Mohe 黑水靺鞨'larından gelmediler. İkinci ama nadiren söylenene göre Nüzhen'lar aslında Gaoli (Koguryo=Kore) Zhumeng 朱蒙'ın neslidir. Çok zayıf son rivayete göre ise onlar Bohai 渤海 (Balhae)'nın bir başka türüdür.¹⁰ Nüzhen hükümdar ailesi olan Wanyan 完顏'in Xinluo 新羅 (Silla; Kore Yarımadasında bir krallık) asıllı olduğuna dair kayıt da önemlidir.¹¹ Mançurya'dan Kore Yarımadası'na kadar olan sahada bir kültür birlikteliğinden bahsetmek pek ala mümkündür. Mesela Mançurya taraflarında gösterilen Tunguzların atalarından 濊貊 Huimo halkı, Mançurya ve Kore Yarımadası'na doğru topraklarda yayılan Yemaek veya Korece telaffuzuyla Jemək halkıdır.¹² Dolayısıyla hanedanların bağlandıkları bölgedeki çeşitli topluluklar, aslında tek bir kültüre işaret etmektedir. Bu bakımdan Hei Shui (Kara Su) Mohe, Koguryo (Kore), Bohai (Balhae), Xinluo (Silla) ile ilgili kayıt ve değerlendirmelerin az ya da çok haklılık payının olduğunu belirtmek lazımdır.

Curçen'lerin kökeni ile ilgili başka bir açıdan bakmak lazımdır. Mançurya'daki Tunguzlar; Türkler, Moğollar, Koreliler ile ortak özelliklere sahip bir halk olarak Çinliler tarafından genel adlandırmalara tabi tutulmuşlardır. Çinliler kuzey ve kuzeydoğularındaki halkların genelini hâkim siyasi güce göre adlandırma meylindedirler. Böylece Hei Shui Mohe'larından sonra Mançurya'ya hâkim olan Nüzhen topluluğu sebebiyle, bölgedeki herkesin Nüzhen olarak adlandırılması gayet tabiidir. Gerçekten de San Chao Bei Meng Hui Pian'da bölgede 72 boy bulunduğu ve Nüzhen'ların bunlardan biri olduğu kaydedilmektedir. Bu meselenin bir tarafıdır. Meselenin diğer tarafına Sun Jinji ve diğerleri çok güzel temas etmişlerdir. Buna göre Nüzhen ve Mohe iki koldur, yani bu iki topluluk aynı anda mevcuttu. Hakim güç Nüzhen olunca, bölge halkı Nüzhen olarak adlandırıldı. Liao Shi 遼史'daki Shu Guo Biao 屬國表 bahsinde Mohe ve Nüzhen'ların sürekli Liao sarayına gelip haraç sundukları, iki adın aynı anda zikredildiği görülmektedir. Liao Shi'daki Bai Guan Zhi 百官志'da Mohe'lardan guowangfu 國王府 unvanlı memur ile Nüzhen'lardan Jiedu 節度 unvanlı memurun aynı vakitlerde Çin sarayına geldiği anlatılmaktadır.

⁹ Nüzhen Shi, s. 49-50.

¹⁰ Da Jin Guo Zhi, s. 301; Sanchao Beimeng Huibian, C. III, s. 1b-2a; Songmo Jiwen, s. 1a-1b.

¹¹ Da Jin Guo Zhi, s. 306; Songmo Jiwen, s. 2a.

¹² Shiratori Kurakichi Zenshū 白鳥庫吉全集, C. IV, Tokyo 1970, s. 536-537.

Qidan Guo Zhi'nın başındaki Qidan Dili Tu 契丹地理圖'da ("Qidan Haritası") Mohe ile Nüzhen'in yer aldığı, birinin güneyde ve birinin kuzeyde olduğu görülmektedir. Böylece Nüzhen'ların Mohe'lar içinde bir topluluk oldukları, Nüzhen'in Mohe'dan gelmediği anlaşılmaktadır.¹³ Bu arada Curçen'lerin Shiwei 室韋'lerden geldiğine dair pek kabul görmeyen bir görüşü de zikretmek gerekir.¹⁴

Böylece Curçen'lerin en azından VII. yüzyıldan beri Mançurya'daki boylardan biri olduğu; Çinlilerin daha önce hâkim gücün Mohe olması sebebiyle bölge halkına Mohe dedikleri; X. yüzyıldan sonra güç dengesi Curçen'ler lehine değişince, bu kez hepsinin Curçen olarak adlandırıldığı düşüncesi makuldür kanaatindeyiz. Böyle bir düşünce Türk ve kuzeydeki komşu milletlerin tarihi seyrine de gayet uygundur. Bütün bu topluluklar Tunguzlardır. Tıpkı Türk coğrafyasında yaşayanların Türk olmaları ama Çin kaynaklarının onları siyasi hâkimiyete bağlı olarak türlü adlarla adlandırmaları gibi. Son olarak, Mohe adı ile Nüzhen adı arasında hiçbir ses benzerliği yoktur, yani Mohe'nin dönüşüme uğrayarak Nüzhen~Curçen hâline gelmesi imkânsızdır. Jin Yufu'nun Sushen~Nüzhen teorisi ise biraz zorlama bir eşleştirme gibi görünmektedir.

Coğrafya

Curçen'ler ile ilgili ilk kayıtlarda onların nesiller boyu bugünkü Sungari (Huntong 混同) Irmağı'nın doğusunda, Baektu (Çin-Kuzey Kore sınırında; Çincesi, Changbai 長白) Dağı'nda, Yalu (Yalu 鴨綠) Irmağı'nın kaynağında yaşadıkları anlatılmaktadır. Bu ırmağa Amuhuo 阿木火 ve yine Azhi 阿芝 Irmağı da denirdi. Aguda 阿骨打 (Jin İmparatoru Tai Zu, 1068-1123), yaşanan bu merkezin adını değiştirip Huangdi Zhai 黃帝寨 ("İmparator Karargahı") dedi. Sonraları Huining Fu Shangjing 會寧府上京 olarak adlandırıldı. Bunların toprağı doğuda deniz kıyısındaydı, güneyde Gaoli 高麗 (Koguryo) ile komşuydular, batıda Bohai 渤海 (Balhae), Tieli 鐵離 (Töles)'ye dayanırlardı, kuzeyde Shiwei 室韋 vardı.¹⁵ Curçen'lerin toprakları Qidan'ların kuzeydoğu sınırındadır.¹⁶

Ana kaynaklardaki bu tariflere göre bazı değerlendirmeler yapılabilir. Öncelikle "bunların toprağı doğuda deniz kıyısındaydı" kaydını incelemek gerekmektedir. Bu deniz Ohotsk Denizi ya da Japon Denizi'dir. Sun Jinji ve diğerlerine göre Amur ve Sungari'nin alt akımlarındaki Wu Guo 五國 ("beş memleket") boyları, Nüzhen değillerdir. Wu Guo boyları Nüzhen olsa, Nüzhen'in doğu sınırı Ohotsk Denizi kıyıları olurdu; eğer değilse Nüzhen'in doğu sınırı bu denize kadar uzanmaz, o hâlde Japon Denizi'dir. Nitekim, Song Hui Yao Ji Gao 宋會要輯稿'nın 196. cildindeki Fanyi san you Jizai 蕃夷三又記載 bölümünde şöyle kaydedilir: "Nüzhen'in dışında Wu Guo 五國 ("beş memleket") vardır: Tiele 鐵勒, Benne 賁訥, Wantu 玩突, Pahu 帕忽, Yaolimo 咬里沒. Bunların hepsi Nüzhen sınırındadır." Wen Xian Tong Kao 文獻通考'da da benzer kayıt bulunmaktadır. Anlaşıyor ki "beş memleket" Nüzhen'in dışındadır, Nüzhen

¹³ Nüzhen Shi, s. 50-51.

¹⁴ Li Xuezi, "Shi Nüzhen 釋女真", s. 19-21.

¹⁵ Da Jin Guo Zhi, s. 301; Sanchao Beimeng Huibian, C. III, s. 1b-2a; Songmo Jiwen, s. 1a-1b.

¹⁶ Da Jin Guo Zhi, s. 302; Songmo Jiwen, s. 2a-3b.

değildir, üstelik bu “beş memleket” Nüzhen’lar ile Ohotsk Denizi arasında yayılmaktadır. Ohotsk Denizi ile aradaki “beş memleket” boyları göz önünde bulundurulduğunda doğu sınırı Japon Denizi olmalıdır.¹⁷ Güney sınırı için “güneyde Gaoli’ye dayanır” denilmektedir. Buradaki Gaoli, Kore Yarımadası’ndaki Gaoli (Koguryo) gücüdür. Jin Shi 金史’da da Curçen boylarının yayılımı anlatılır. Buna göre Nüzhen, güneybatı sınırında bugünkü Yalu Irmağı’nın kuzeyine, güneydoğuda ise bugünkü Tuman Irmağı’na (Tumen 圖們江) uzanır. Bugün Yalu ve Tuman Irmağı’nın aktığı topraklarda Huimo 穢貊’lardan Gaojuli 高句麗 (Koguryo), Woju 沃沮 (Okjeo), Bohai 渤海 (Balhae) halkları yaşıyordu. Buralarda Nüzhen’lar yoktu. Bununla beraber Tang Devleti’nin Gaojulu’yu yok etmesinden, Gaojulu halkının ve Baektu’daki boyların güneybatıya göçmesinden sonra, Sushen’ların torunları onları takip edip güneybatıya gittiler. Liao Devleti, Bohai’yi yok etmesinden, Bohai halkının batıya göçmesinden sonra Curçen halkı güneye göçtü. Liao Shi’da kaydedildiğine göre Yalu Irmağı’nın aktığı topraklarda Curçen’lerin ilk görünüşü 940 yılıdır. Tuman Irmağı’nda görülüşü ise 994-1030 yıllarıdır. Böylece Curçen’lerin Tuman Irmağı’nın aktığı topraklara geldiği vakitler, Tang devrinin başları olmalıdır, Yalu Irmağı’nın aktığı topraklara gelişi ise biraz daha sonradır, Liao devrinin başları olmalıdır.¹⁸ Batı sınırı için, “batıda Bohai 渤海 (Balhae), Tieli 鐵離 (Töles)’ye dayanırlardı” denilmektedir. San Chao Bei Meng Hui Pian’de, “Shijukuntong 世居混同 Irmağı’nın doğusudur” şeklinde bir kayıt da vardır. Böylece Curçen halkının yaşadığı yer Huntong 混同 (Sungari) Irmağı’nın doğusuydu, sonraları yavaş yavaş batıya göçüp Sungari Irmağı’nın batısına geçtiler, nihayetinde bugünkü Liao 辽 Irmağı’nın aktığı topraklara vardılar. Curçen’lerin kuzeybatı sınırı ise Hulan (Hulan 呼蘭), Lalin (Lalin 拉林) ırmaklarını geçmezdi. Curçen’lerin kuzey sınırı, “kuzeyde Shiwei 室韋 ile komşudurlar” diye anlatılır. Shiwei’lerin asıl yerleri bugünkü Nen (Nen 嫩) Irmağı ile Amur’un orta ve üst akımlarıdır. Doğrudan Curçen’lerin kuzeyidir. Shiwei’ler ve Nüzhen’ların sınırı çok belli olmasa da Sungari Irmağı’nın doğu akımlarının kuzey ve güney kıyılarında hep Curçen’ler yaşamaktaydı.¹⁹

Curçen’lerin yaşadıkları topraklar esasen ormanlıktı. Tarlaları haşhaş ve tahıl ekmeye elverişliydi. En sıcak yaz, Çin’in 10. ayı gibiydi. Arazi tamamen kayalık ve yamaçtı, oldukça yüksekti, neredeyse gökyüzüne yakındı. Burada şiddetli fırtınalar çıkar, fırtına dindiğinde belli belirsiz tavuk veya köpek sesi duyulurdu.²⁰

Siyasi Tarih

Curçen’lerin bir aktör olarak tarih sahnesine çıkmadan önceki tarihleri, esasında Mohe tarihidir.²¹ Dolayısıyla daha erken devirlerde mevcut olsalar da Curçen’lerin, ana kaynaklarımız Da Jin Guo Zhi, Sanchao Beimeng Huibian,

¹⁷ Nüzhen Shi, s. 54-55.

¹⁸ Nüzhen Shi, s. 55.

¹⁹ Nüzhen Shi, s. 56-57.

²⁰ Da Jin Guo Zhi, s. 302; Songmo Jiwen, s. 2a-3b.

²¹ Bunu daha önceki makalemizde incelemiştik. Bkz. Kürşat Yıldırım, “Tunguz Halkı Üzerine Araştırmalar-I: Mohe’lar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 231, İstanbul 2017, s. 9-24.

Songmo Jiwen'e göre siyasi bir varlık olarak ilk kez Qidan'ların kurdukları Liao 遼 İmparatorluğu'ndan (907-1125) sonra göründükleri söylenebilir.

Kayıtlara göre Liao İmparatorluğu'nu kuran Qidan Abaoji 契丹阿保機 (saltanatı 907-926), Çin'in karmaşa içinde olmasından yararlanarak, Çin'in kuzey tarafında güç hâline gelerek bölgedeki 36 boyu birleştirdi, Nüzhen bunlardan biriydi. Abaoji, Nüzhen'ların ileride sorun çıkaracağını düşündüğü için onların büyük beylerini ayartıp onların on binlerce hanesini Liaoyang 遼陽'ın güneyine göç ettirdi. Böylece onların gücünü bölerek bir araya gelmelerini engelledi. Liaoyang'a gidenler kaynaklarda "Hesukuan 合蘇款" olarak geçmektedir. Bunlara Shu Nüzhen 熟女真 ("Olgun Curçen") denmektedir. Xianzhou 咸州'nun (bugünkü Liaoning'deki Kaiyuan şehrinin kuzeydoğusunda) kuzeydoğusundan sınır ayrılır, dağlara vadilere girer, Shuzhu 束洙 Irmağı'na uzanırdı. Shuzhu Irmağı'nın kuzeyinden, Ning Irmağı'nın kuzeydoğusundan arazi 1000 kûsur li yüzölçümündeydi, hane 100 kûsur bindi, halk dağların ve vadilerin arasında yayılırdı, eski sınırın dışında tabiatı (yabanda) yaşarlardı. Küçük beyleri bin, büyük beyleri birkaç bin haneye hükmederlerdi. Bunlara Sheng 生 Nüzhen (Çiğ Curçen) denirdi. Çok uzak taraflardakiler ve Doğu Denizi'nin yakınlarındakiler, Doğu Denizi (Donghai 東海) Nüzhen olarak adlandırılırdı.²² Böylece Liao İmparatorluğu kayıtlarının, Curçen'leri esasen iki sınıfa ayırdığı anlaşılmaktadır. Güney Mançurya'da kendi kontrolü altında olanlara Shu ("Olgun") Curçen, kendi kontrolünden uzak Kuzey Mançurya'dakilere ise Sheng ("Çiğ") Curçen diyorlardı.²³

Curçen'ler 961 yılında (Song 宋 İmparatorluğu'nun jianlong saltanat devresinin 2. yılı), Song sarayına elçi gönderip yöresel ürünlerinden, meşhur sansar kürklerinden haraç olarak sundular. Bundan sonra her yıl geldiler. 984-987 yılında (yongxi saltanat devresi) gelip Qidan'ları şikayet ederek üç bariyerli tunbing 屯兵 (bir tür tımar sistemi) kurulmasının onların Song sarayına geldikleri yolu kestğini söylediler. Bunun halledilmesi için ordu gönderilmesini istirham ettiler. İmparator Taizong ise uygun görmeyip ordu göndermedi. Çok geçmeden Gaoli (Koguryo)'nin ayarttığı Qidan'lar Song sınırına saldırdılar. Gaoli Nüzhen'ları ise ikna edemedi. 1010 yılında (Song İmparatoru Zhenzong'un dazhong xiangfu saltanat devresinin 3. yılı), Qidan'lar Gaoli'ye saldırdı, onun topraklarını çiğnediler. Bunun üzerine Gaoli'ler birleşip Qidan'lara karşı koydular. Bu esnada Curçen'ler 10 bin kişi toplanmışlardı, yay geren seçkin ve güçlü askerleri vardı. Onlar, suyu yönlendirerek buz duvar hâline getirirlerdi. Bu setti aşamayan Qidan'lar büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekildiler. Song İmparatoru Renzong devrine kadar (1023-1063) bir daha Çin ile temas kurmadılar. 960'dan sonra, Suzhou Fanhai 蘇州泛海'dan Dengzhou Maima 登州賣馬'ya eski yol hâlâ kullanılıyordu. Önceki zamanlarda Nüzhen'lar Dengzhou Maima'ya geliyorlardı, sonraları ise at yolu Gaoli (Koguryo) tarafından kapatıldı. Bu yüzden Curçen'ler yıllarca Çin ile temas kuramadı-

²² *Da Jin Guo Zhi*, s. 302-303; *Songmo Jiwen*, s. 8a-8b.

²³ Pei Huang, "New Light On The Origins Of The Manchus", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, C. 50/1, 1990, s. 253.

lar. 1082 yılında (yuanfeng saltanat devresinin 5. yılı), Song İmparatoru, Gaoli Hükümdarı Wangwei'ye (1046-1083) Curçen'lerin Çin'e gelmek isteyenlerine engel olmamalarını bildirdi.²⁴

Curçen'ler elbette ki sonradan Jin İmparatorluğu'nu kuracak olan Aguda'nın (Tunguzca Akutta) sayesinde yükseldiler. Kaynaklardaki bilgilere göre 8 chi (1 chi=0,3 m) boyundaki bu olağanüstü bir adam olan Aguda, muhteşem bir kahramandı, sonuna kadar sebat eden bir cengaverdi. Gitgide güçlenerek insanları, kabileleri, boyları kendi idaresi altında topladı. Bunları Çin'e (Liao'ya) karşı isyan ettirdi, Çin içlerindeki inek, at gibi hayvanları yağmalattırdı. Bu arada dengeyi kurup Çin ile iyi geçindi, yakınlaştı. Ordusu gitgide güçlenince bizatihi yağmalara başladı. Çiftçileri çalıştırıp ekinlerini topladı, orduya at sürüleri yığdı, dışarıda altın, inci, iyi atlar topladı. Yine Çin ile ilişkilerini korudu. Böylece 10 küsur yıl geçti. Liao İmparatoru Daozong'un son yılında (1101 ölm.), Aguda saraya geldi. Sarayda kendisini takip eden görevlilerle kavgasından sonra onun çok güçlü bir adam olduğu anlaşıldı. Cezalandırılmak istense de imparator misafire dokunulamayacağını söyleyerek izin vermedi.²⁵

Liao İmparatoru Tianzuo (1101-1121) tahta geçti. Bu esnada kaynaklar Çin içerisinde inci ticaretinden kaynaklanan bazı ekonomik krizlerden bahsetmektedir. İmparator Tianzuo 1102-1106 yıllarında artan bir şekilde kuzeydeki su incisine olan rağbetten rahatsız oldu. Su incisine yönelenlerin hepsi kuzeydeki pazarlara gelip ticaret yapıyorlardı. Liao İmparatoru Tianzuo bunu öğrenince tamamen yasak getirdi. Çin'in çöküşünün, hazinenin boşalma sebebinin pazarlardaki işe yaramayan mallar olduğunu düşünüyordu. Ona göre bu kısıtlanmazsa Çin çökecekti. Nihayetinde Liao'lar her yıl ordular gönderse de Curçen'lere engel olamadılar. Curçen'ler güçlenip korku saldılar, bölgedeki boy ve kabilelerin hepsi isyan edip Aguda'ya bağlandılar.²⁶

1112 yılında (Liao İmparatorluğu'nun tianqing saltanat devresinin 2. yılı), İmparator Tianzuo, Huntong 混同 (Sungari) Irmağı'nda balık tutarken, eski adetlere göre memleketlerin hükümdarlarının beylerinin tamamı ona gelip yöresel ürünlerinden hediyeler sundu. Ziyafet düzenlendi, herkes bağlılığını sundu, beyler-hükümdarlar şarkı söyleyip dans ettiler. Kendisine sıra gelince Aguda, bunu yapmadı. Bu hadiseden sonra Curçen'lerin Qidan'lara karşı durumu netleşti. Liao İmparatorluğu onlara karşı önlemler almaya başladı.

1114 yılında (tianqing saltanat devresinin 4. yılı), Curçen'ler toplanıp Liao İmparatorluğu'na savaş açtılar. Kabile-boylar, altın zırhlı 2000 küsur atlı bir araya getirdiler. Huntong (Sungari) Irmağı'nın Ningjiang 寧江 bölgesine saldırdılar, bölgeyi darmadağın ettiler, herkesi öldürdüler. Bohai 渤海 (Balhae)'yin halkını büyük bir mağlubiyete uğrattılar. 3000 zırhlı at ele geçirdiler. Yine Liao ordularını Chuhedian 出河店'de (Amur'un güneybatı ucu) ağır yenilgiye uğrattılar. Sonra Lailiu 涑流 Irmağı, Huanglongfu 黃龍府, Xianzhou 咸州 gibi yerlere hücum edip büyük galibiyetler kazandılar. Öldürdüklerinin haddi he-

²⁴ *Da Jin Guo Zhi*, s. 306.

²⁵ *Da Jin Guo Zhi*, s. 306-307; *Sanchao Beimeng Huibian*, C. III, s. 8a-8b.

²⁶ *Da Jin Guo Zhi*, s. 307; *Sanchao Beimeng Huibian*, C. III, s. 9a-9b.

sabı yoktu. Bebeklerin, çocukların kafasını kesip mızrakların ucuna taktılar, dans ederek eğlendiler. Çiğnemedikleri toprak kalmadı. Yollara hâkim oldular. Sonunda gitgide güçlenip 100 bin küsur güçlü atlı savaşçıdan oluşan bir ordu kurdular. Tianzuo onlara karşı koyulmasını, Curçen'lerin ordusunun tamamının kesilmesini emretti. Aguda boyları-kabile beylerini topladı, bıçakla yüzünü kesti, göğe bakıp ağladı, karşılıklı ölümüne karşı koyma kararı aldılar. Tianzuo, kendisine bağlı olan 100 bin küsur kişilik atlı ve arabalı bir orduyla 500 li ilerledi. Davul ve boynuzun sesi duyuldu, sancaklar görüldü ve Curçen ordusuyla karşı karşıya gelindi. Tianzuo büyük bir mağlubiyete uğradı, ordusu darmadağın oldu. Bundan sonra Curçen'ler çok sayıda bölgeyi yağmaladı. Bohai'nın, Liaoyang'ın idare ettiği 54 bölge mahvedildi, sayısız insan öldürüldü. Sonra Liaodong 遼東, Changchun 長春'u geçtiler, tüm bölgeyi yuttular.²⁷ Bundan sonra Aguda, 1115 yılında Jin İmparatorluğu'nu kurdu ve Taizu adıyla imparator oldular. Çin tarzı olan bu devletten sonra Curçen'ler farklı bir kültür devresine girdiler, tıpkı 386'da Kuzey Çin'de Wei İmparatorluğu'nu kuran ve çok geçmeden Çinleşen Tabgaçlar gibi.

Devlet, Hukuk, Vergi Nizamı

Curçen'lerde devlet, hukuk, vergi nizamı üzerine kayıtları²⁸ bir araya topladığımızda şu maddeleri sıralamak mümkündür:

i) Curçen'lerde devlet ve ordu nizamına dair bazı kayıtlara göre onların memuriyet unvanları şunlardı: Dagan 大官, Beijilie 孛極烈 (begile), Guan 官. Bunların konumu şöyleydi: Temu 忒母, 10.000 hane; Mengbao 萌報 1.000 hane; Maoke 毛可, 100 kişinin başıdır. Beijilie 孛極烈'lere Guan 官 denirdi. Beş hanelik Beijilie'den 10.000 hanelik Beijilie'ye kadar hepsi kendi askerine komuta ederdi. Bunlar barış zamanı avlanırlar, acil durumlarda savaşa yetişirlerdi.²⁹

ii) Curçen'lerin hukuku, resmi işleri yazılı değildi, ağacı hakkederek sözleşirlerdi. Vergi toplamada, insanları idarede oka hakkedirlerdi.

iii) Adam öldüren, hırsızlık yapanların kafası parçalanır, onun ailesi ise köle yapılırdı. Suçlunun akrabaları ise sığır, at ve diğer mal varlıklarıyla kefarete öderlerdi.

iv) Borçlu olup ödemeyenlerin, işaret olsun diye kulağı, burnu kesilirdi. Onların hapisaneleri onlarca ayak (10 ayak=3 metre) yüksekliğindeydi, mahkumlar buraya konulurdu.

v) Hukuklarında insanın öldürülmesi nadirdi, insanların parasını alanlar, büyük suç işlemiş olurlar ve öldürülürlerdi. Ağır ya da hafif diğer suçların tamamı söğüt dalı ile cezalandırılırdı. Sırta vurulan kamçı, kalçaya vurulan sopa gibi değil, ata vurulan türdendi. Suçu çok ağır olanlara kum torbası vurulurdu.

vi) Ganimet 10'a bölünür, 6/10'u ganimet sahibine, 4/10'u ise geliri olmayan memura verilirdi. Suç işleyenler, söğüt dalıyla cezalandırılır veya malıyla kefareti öderdi.

²⁷ *Da Jin Guo Zhi*, s. 307-308; *Songmo Jiwen*, s. 10a-11b.

²⁸ *Da Jin Guo Zhi*, s. 304-305; *Songmo Jiwen*, s. 5b-6a.

²⁹ *Da Jin Guo Zhi*, s. 304.

vii) Onlarda vergiler daimi-düzenli değildi. Görevliler karşılaştıklarında vergiyi az ya da çok toplarlardı.

Ordu Nizamı

Curçen'lerin ordu sistemine gelince; savaş meydanında önde mızraklı askerler yürürdü. Asker ve atların hepsi zırhlıydı. Kılıç sallayanlar ikinci saf-taydı, yay geren okçular arkadaydı. Kurulup atılmazlar, 50 adım olmadan ok fırlatmazlardı, yay güçleri 7 dou 斗'yu geçmezdi. Oklar 6-7 cun 寸 (1 cun=1/3 desimetre) uzunluğundaydı, şekli keski gibiydi, insanlar bunun önüne genelde çıkamazlardı. Savaşta safın kaidesi vardı; 5, 10, 100 askerin komutanı olurdu, 5 askeri komutanı Jituo 擊柝, 10 askerin komutanı Zhiqi 執旗, 100 askerin komutanı Xiegu 挾鼓, 1000 askerin komutanı Qizhi 旗幟 adını taşırdı. Savaşta beş başı ölürse dört askerin hepsinin; onbaşı ölürse her bir beşbaşının; yüzbaşı ölürse her bir onbaşının kellesi alınırdu. Savaşta kaybedip birinin cesediyle sağ geri gelenler, cesedi teslim ettiği ailenin mal varlığının yarısını alırdı. Tüm ordu sancak taşırdı. Başkomutandan sade ere kadar herkes kendisinden sorumluydu. İsyân çıktığı zamanlarda, tüm atlı birlikler toplanırdı, Qizhi 旗幟'nın dışında her bir komutanın belgesi vardı. Küçük-büyük işaretler ata bağlanır ve böylece unvan gibi bilgiler belli olurdu. Her 50 kişi bir takım olurdu, önde 20 kişi altın rengi kıyafetli, ağır zırhlıydı, bunlar mızrak tutarlardı. Arkadaki 30 kişi hafif zırhlıydı, ok-yay kullanırlardı. Düşmanla her karşılaştıklarında mutlaka bir-iki kişi ata atlayıp çıkardı, önden cephenin zayıf ve güçlü taraflarını gözlerler ya da onların sağ-sol, ön-arka noktalarına yönelirler ve atlılar onlara hücum ederdi. Yüz adım içinde yaylar aynı anda gerilir, oklar fırlatılırdı. Ortadakiler genelde kalabalıktı. Yenerlerse bütün takımlarla karşıdakini kovalarlar; yenilirlerse tekrar toplanırlar ve dağılmazlardı.³⁰

Aileler ve Boylar

Curçen'lerdeki aileler-sülaleler hakkında bazı bilgilere sahibiz. Halkın başında, aslı Xinluo 新羅 (Silla) olan Curçen hükümdar ailesi Wanyan 完顏 vardı. "Wanyan 完顏", Çin dilindeki "hükümdar" karşılığıydı. Hükümdar ailesinden sonra Chizhan 赤蓋, Nalan 那懶 gibi en soylu aileler gelirdi. Onlardan sonra Paimo 排摩, Duchi 独斥, Aodun 奥敦, Geshilie 紇石列, Tudan 秃丹, Poyouman 婆由滿, Niangwan 釀剌, Wendixian 溫迪掀, Zhaosuo 棹索, Aowu 拗兀, Yuyu 遇雨, Longhuang 隆晃, Wudüding 兀獨頂, Adie 阿迭, Wuling 烏陵, Pucha 蒲察, Wuyan 烏延, Tudan 徒單, Pusan 僕散, Wendun 溫敦 gibi 30 aile gelmekteydi. Bunlar, Tang devrinin başlarından sonuna kadar (VII. - X. yüzyıl) varlardı.³¹

Curçen boyları hakkında da bilgilere sahibiz. Mesela Song 宋 kayıtları onları, Shu 熟 ("olgun") Nüzhen, Huiba 回跋, Sheng 生 ("çiğ") Nüzhen, Donghai 東海 Nüzhen, Huangtou 黃頭 ("sarı baş") Nüzhen diye şubelere ayırmaktadır. Liao (Qidan) kayıtlarında Nüzhen'ler, Nan ("güney") Nüzhen, Bei ("kuzey") Nüzhen, Hesuguan 曷苏館 Nüzhen, Huanglongfu 黃龍府 Nüzhen, Shunhuaguo 順化國 Nüzhen, Yalujiang 鴨綠江 Nüzhen, Changbaishan 長白山 Nüzhen, Sheng 生

³⁰ *Da Jin Guo Zhi*, s. 305; *Sanchao Beimeng Huibian*, C. III, s. 6a-7a.

³¹ *Da Jin Guo Zhi*, s. 304, 306; *Songmo Jiwen*, s. 2a.

Nüzhen, Binghai 濱海 Nüzhen gibi gruplara bölünür. Bunlar arasında Kuzey Nüzhen'ları 4, Hesuguan 曷苏館 Nüzhen'ları 7 gruba ayrılmaktadır.³²

İnsan Tipi

Tarih araştırmalarında, incelenen bir halkın dış görünüşü ve karakteri çok merak edilir. Bu bakımdan Da Jin Guo Zhi'daki Curçen insanının tipine dair bazı tasvirleri³³ aktarmanın faydalı olacağını düşünüyoruz.

Curçen'lerin bazıları sarı saçlı, yeşil gözlüydü; bu yüzden onlara Huangtou ("Sarı Baş") Curçen denirdi. Kadınlar saçlarını örer, arkada topuz yaparlardı. Erkekler ise saçlarını yine örer ama arkaya sarkıtırlardı. Kulaklarına altın, gümüş takarlardı. Başın arkasında saç bırakırlar, renkli ipekle bağlarlardı. Varlıklılar inci, yeşim taşıyla süs yaparlar; kara kürklü ince kumaşlar ile sansar, sincap, tilki kürkleri giyerlerdi. Yoksullar ise inek, at, domuz, koyun, fare, köpek, kedi, balık derisi giyerlerdi. Kumaş da kullanırlardı. Giyside ak rengi severlerdi. Giysileri kısıydı ve giysilerinin önü sağdan sola iliklenirdi.

Curçen'ler karakter olarak atak ve cesurdular. Onlar hayat ile ölümü ayıramazlardı. Bunlar soğuğa ve açlığa dayanabilirdi. Zorluklardan etkilenmezlerdi. Canlı şeyleri yerlerdi. Cesur yürekliydiler, ölmekten çekinmezlerdi. Açgözlü, fena, vahşi idiler. Sertliğe, kötülüğe, yaşlılığa kıymet verirlerdi. Tepeden turnağa kibirli, duvar gibi dururlardı. Curçen'ler her savaşta korkusuzca öne doğru atılırlardı. Türleri bir olsa da, yaşadıkları yerler birbirinden uzakta olduğundan ve bir araya gelemediklerinden birbirleriyle çatışmakta, birbirlerini öldürmekteydiler. Yine kaynaklarda onların hayat tarzlarının basit olduğuna dair ifadeler geçmektedir.

Kaynaklar onlar hakkında aç gözlü, fena, vahşi gibi sıfatlar kullanmaktadır, ancak Çinlilerin kendileri dışındaki insanları, bilhassa Türkleri, Moğolları, Tunguzları ve onlara benzeyenleri hep böyle adlandırdıklarını göz önünde bulundurmak gerekir.

Kültür

Curçen'lerin kültürüne dair ana kaynaklardaki bilgileri³⁴ şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

- **Avlanma:** Curçen'ler ata binmede ustaydılar. Irmakları geçerken sal gibi vasıtalar kullanmazlardı, sudan atla yüzerek geçerlerdi. Okla avlanmada mükemmeldiler, her erkek çocuğu hayvanların izini sürmede ustalaşır, onu bulur ve yok ederdi. Huş ağacının kabuğuyla boru yapar, üfleyerek geyik sesi çıkarırlar, geyikleri çağırırlar, oklayıp etini yerler, sadece deri ve kemiğini bırakırlardı.

- **İçki:** İçkiye düşküdüler, sarhoş olunca öldürmekten hoşlanırlardı. Sarhoş olduklarında onları bağlarlar, aylana kadar da beklerlerdi. Böylece kimse ölmezdi.

- **Sığır kültürü:** Sığır ile mal taşırlar veya ona eyer koşup binerlerdi. Yağmura rastladıklarında sığır derisini gerekli korunurlardı.

³² Sun Jinji-Sun Hong, *Nüzhen Minzu Shi*, Guangxi Shifan Daxue Yay., Guilin 2010, s. 102.

³³ *Da Jin Guo Zhi*, s. 302-303.

³⁴ *Da Jin Guo Zhi*, s. 302-305, 308; *Sanchao Beimeng Huibian*, C. III, s. 3b, 4b, 4a; *Songmo Jiwen*, s. 14b, 15b, 17b-18a.

- **Ritüel:** Onlarda Çinlilerdeki gibi ritüel hukuku yoktu, efendiler ve yönetilenler beraber aynı ırmakta yıkanırldı. İnsanlar yemek hazırlarlar, efendilerini çağırıp beraber yerlerdi.

- **Leviratus:** Babaları öldüğünde anneleriyle, ağabeyleri öldüğünde yengeleriyle, amcaları öldüğünde yeğenleriyle evlenirlerdi. Bu yüzden erkeklerin çok sayıda karısı vardı.

- **Misafirperverlik:** Misafirlerini yedirir içirirler, dostlarına ve akrabalarına her şeyi sunarlar. Misafir eve yaklaşınca davet beklemez, oturup yemek yedi. Ev sahibi ayakta hizmet eder, yemek bittiğinde misafir tarafı ev sahibine oturmasını rica ederdi. İçki su gibi akar, içenler kör kütük sarhoş olduktan sonra çıkıp giderlerdi.

- **Selamlama:** Onlar ellerini birleştirirler, bedenlerini geri çekerek selam verirlerdi. Çömelirler, sağ ayakla yere basıp sol dizlerini yere vururlardı. Ellerini birleştirip dirseklerini kaldırırlardı. Üç kere selam verip dururlardı.

- **Bayramlar:** Onların bayramları şöyleydi: Yılın ilk günü güneşi selamlarlar, beraber kutlama yaparlardı. Zhongwu 重午 (“ejderha teknesi bayramı, yazın gündönümünde, 18 Haziran) geldiğinde sheliu 射柳 oyunu³⁵ oynarlar, göğre kurban keserlerdi.

- **Takvim:** Buranın insanı tarih kaydı tutmayı bilmezdi. Onlara sorulduğunda “ben otların yeşermesinden tekrar yeşermesine kadar bir yıl gördüm” derlerdi.

- **Ticaret:** Curçen’lerde ticaret, sadece mal değişimiyle yapılır, para kullanılmazdı. Onlarda zanaatkar bulunmazdı; dolayısıyla ipek üreten de bulunmazdı.

- **Mesken:** Curçen’ler geleneksel olarak dağların ve vadilerin arasında yaşarlardı. Ağaçları birleştirip çit yaparlardı. Evleri birkaç (1 chi=0.33 metre) yüksekliğindeydi. Kiremit kullanmazlar, evin üstünü ağaç kalaslarla veya huş ağacı kabuklarıyla veya otlarla örterlerdi. Duvarlar ağaçtan yapılırdı. Evlerin kapısı doğuya açılırdı. Evin içinde topraktan yatak yaparlar, altında ateş yakarlar, üstünde otururlar, yemek yerler, yatarlardı. Bir kısım Curçen’in ise evleri arabalı çadırlardı, sürekli hareket halindeydiler.

- **Müzik:** Onların müzik aletleri sadece davul ve flütü. Şarkıları “turaç kuşunun (francolin) şarkısı”dır.

- **Tıp:** Hastalıkları tedavi etmek için tıp bilmezler, onun yerine büyüye başvururlardı. Bir hasta olduğunda, büyücü hastalığı kovmak için domuz ve köpek öldürerek büyü yapar ya da hastayı arabayla dağların derinliklerine, büyük vadilere taşır ve orada bırakırdı.

- **Evlilik:** Onların evliliğinde varlıklı olanlar başlık parası olarak inek ve at verirlerdi. Yoksullarda ise kızlar yolda şarkı söylerler, dinleyenlerden bekar olup şarkı söyleyeni almak isteyen olursa kız evine gidilir, ana babaya bu durum söylenirdi. Evin erkekleri varlığının evine gider, gece-gündüz içki içerler, böylece evlilik süreci başlardı.

- **Ölüm:** Birisi öldüğünde, kılıçla alınlarını çizerler, kan ve gözyaşı akıtırlardı. Ölüyü gömerler ama tabuta koymazlardı. Soyluların köleleri ve hayvanları ile araba, at, eyer hepsi birlikte gömülürdü. Kurban kesilirdi. Ölünün arkasından yenilir, içilirdi.

³⁵ Eski bir askeri oyundur. Sögüt dalları daire şeklinde yere saplanır ve bunlara ok atılır.

- **Yeme-İçme:** Darıdan içki, soyadan peynir yaparlardı. Pirinçten yemek hazırlarlardı, taze domuz kanı dökerler, soğan ve pırasa (veya sarımsak) katarak karıştırıp yerlerdi. Yemek kabı olarak çömlek, kase kullanmazlardı, ağaçtan tabakları vardı. İlkbahar ile yaz arasında ağaç kap içine lapa koyarlar, ardından az ya da çok yiyecekle doldururlar, uzun küçük bir ağaç kaşıkla karıştırıp yemek yaparlardı. Bu yemekte çok malzeme yoktu, taze balık, taze geyik eti, kavurma et kullanırlardı. Kışları soğuk içerler, küçük bir ağaç kapta koyu bir çorba yapıp yerlerdi. Yemeğin içindekiler, lapanın içindekiler gibiydi. İçtikleri içkinin haddi hesabı yoktu. Sadece tahta bir kaşık kullanırlardı. Büyükten küçüğe herkes sırayla içerdi. Kızartarak pişirirler, kalan etle sebze yemek yaparlardı.

- **Din:** Ana kaynak kayıtları Curçen'lerin Buda'ya içtenlikle inandıklarını söylemektedir ancak bu kayıt, biraz geç bir devre ait olmalıdır. Nitekim onların "Şamanizm" dediğimiz pratiklere çok bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Üstelik bir kısmı bozkırlı hayat yaşayan, avlanarak karnını doyuran, çoğu orman sahasında yaşayan Curçen'lerin bozkır ve ormana ait dinleri, bu cümleden eğer din olarak değerlendirilirse büyük ölçüde Şamanizmi benimsemiş olmaları gerekir. Hatta Da Jin Guo Zhi (mesela s. 308) gibi kaynaklarda "şaman" karşılığı olmak üzere shanman 珊蠻 yani şaman gibi kültür kelimeleri geçmektedir.

- **Üretim:** Toprağı sabanla sürerlerdi. İpek böceği yetiştirmeyi bilmezlerdi. Burada meşhur atlar yetiştirirlerdi. Altın, büyük inci, ginseng, bal mumu, muslin (düz dokuma kumaş), çam fıstığı, beyaz kurtboğan çıkardı. Kuşlardan av kartalı beslerler. Hayvanlardan çokça inek, koyun, bir tür geyik, yaban domuzu, çinçilla (yeşil fare), sansar bulunurdu. Bitki ve ağaçlardan beyaz şakayık, karpuz yetişirdi. Denizde büyük balıklar, yengeç mevcuttu. Kışları çok soğuk olur, esasen deri giyerler, bir fare de yakalasalar, derisini yüzüp saklarlardı. Sık yün-tüy ile elbise yaparlardı.³⁶ Onların topraklarından su incisi çıkardı. Bunun büyükleri bilye gibiydi, küçükleri ise Çin parasol ağacının meyvesini andırırdı. Bunlar Liaodong 遼東 Denizi'ne bağlanan ırmaklardan çıkardı. İnsanlar her 8. ayda, ayı gözlerler, ay ile etraf gündüz gibi ışığında artık hazır olduğunu anlardı, 10. ayda ise hep birlikte inci, istiridye toplarlardı. Kuzey tarafı çok soğuktu, 9. - 10. ayda her yer buz tutuyordu. İnsanlar buzu delerek suya ulaşır ve inci toplarlardı. Yine orada istiridye yiyen uçan kazlar yaşıyordu, inciler onların kursaklarından da alınabilirdi. Oradaki şahinler, bu uçan kazları öldürebilirdi. İnsanlar şahinlerle bu kazları avlıyor, sonra onun kursağını açıp inciye alıyordu.³⁷

Sonuç

Türk ve akraba-komşu milletlerin tarihini araştırırken "alternatif tarih" kayıtları çoğu kez ihmal edilmekte, yıllıklar üzerine yoğunlaşmaktadır. Halbuki "alternatif tarihler", "yerel tarihler", "karşık tarihler", "hususî tarihler", bilhassa kültür üzerine zengin malzeme sunmaktadır. Bu araştırmanın en önemli sonuçlarından birisi Curçen gibi toplulukların tarihini ve kültürünü öğrenebilmek için daha çok bu tür kaynaklara muhtaç olduğumuzdur.

³⁶ Da Jin Guo Zhi, s. 302; Songmo Jiwen, s. 2a-3b.

³⁷ Da Jin Guo Zhi, s. 307; Sanchao Beimeng Huibian, s. 9a-9b.

Curçen adı çok büyük bir ihtimalle, en azından VII. yüzyıldan beri mevcuttu. Bu adın daha önceki Tunguz halkları olan Sushen'dan veya Mohe'dan geldiğini söylemek tarih, coğrafya ve dilbilim açısından biraz zordur. Tarihi kayıtlardan anlaşılabilceği gibi Curçen'ler, Mohe'ların hâkim olduğu boylardan biriydi. Mohe'ların çöküşünden sonra Mançurya'ya hâkim olan Curçen gücü sayesinde, bölgedeki herkes Curçen ortak adı altında toplanmıştır. Bu hadise kesinlikle Türk tarihi için de geçerlidir. Mesela Hun Chanyu'sü Motun, Çin İmparatoriçesi'ne yazdığı mektupta ele geçirdiği yerleri tek tek sıraladıktan sonra "*hepsi Hun oldu*" demektedir. Bu bakımdan Türk ve Tunguz tarihinin bir paralellik arz ettiğini söylemek mümkündür. Tunguzlar, güneye inmeden önce asıl coğrafyaları olan Mançurya'da Türklerin kurduğu tarzda devletler kuruyorlar ve siyasi kimlikler üretiyorlardı.

Curçen'lerin siyasi sınırları, geleneksel Tunguz sınırlarıdır ve Tunguzların toprakları olan Mançular için bugün de yaklaşık olarak aynı sınırlar söz konusudur.

Tunguzlar ile Koreliler arasında, Mançurya'dan Kore Yarımadası'na kadar yakın bir kültürel ve etnik ilişki olduğunu söylemek pek ala mümkündür. Curçen'lerin Kore neslinden olduğuna veya Curçen'lerin hükümdar ailesinin Kore Yarımadası'ndaki Silla'dan geldiğine dair kayıtlar, anakronizm olarak değerlendirilmemelidir. Bölgede erken devirlerden beri bir kültür birlikteliğinin olduğu çeşitli vesilelerle zikredilmektedir. Mesela Çin'in kuzeyinde ve kuzeydoğusunda milattan önceki 1000 yılı etrafına kadar götürülebilen iki eski kültürden bahsedilir: At yetiştiren Hun ve domuz yetiştiren Sushen kültürü.³⁸ Dolayısıyla Tunguzların ve Korelilerin çok eski devirlere giden Sushen Kültürü dairesinde oldukları söylenebilir. Gerçekten de Mançurya taraflarında gösterilen Tunguzların atalarından Huimo'lar, Mançurya ve Kore Yarımadasına doğru yayılan Yemaek veya Jemæk halkıydı.

Curçen'lerin sınırlarından bahsedilirken, batıda Tieli 鐵離 (Töles)'ye dayandıkları bildirilmektedir. Tölesler kaynaklarda genelde Tiele 鐵勒 adıyla kaydedilmektedir. En doğudaki Töles boylarının Bohai (Balhae)'yin kuzey ve kuzeydoğusunda, bugünkü İç Moğolistan'ın doğu taraflarında yayıldıkları bilinmektedir. Bu bilgi daha çok VI. - VII. yüzyıl kayıtlarında geçmektedir. Dolayısıyla bu kayıttan Tunguz'larda Curçen'lerden önceki siyasi gücü temsil eden Mohe'ların batı sınırına atıf vardır. Gök-Türklerin Mançurya'ya seferleri bilinmektedir. Gök-Türk gücünün yıkılmasından sonra, Mançurya ile Moğolistan arasındaki tabii sınırların tekrar kurulduğunu söylemek mümkündür. Böylece Curçen'lerin batı sınırında bahsedilen Tieli 鐵離'nin yıllıklarda Tiele 鐵勒 olarak kaydedilen Tölesler oldukları anlaşılmaktadır.

Curçen'lerin Çin tarzı bir imparatorluk kurma yolunda Çin'deki Liao İmparatorluğu'nu kuran Qidan'lardan çok şey öğrendiklerini söylemek mümkündür. Türk tarihinde de benzer süreçler vardır. Yukarıdaki siyasi tarihten bu süreç, çok açık bir şekilde seçilmektedir. Curçen'lerin başındaki Aguda veya Akutta'nın yükselmesine dair bilgiler, bozkırda yükselen, boyları bir bir kendisine bağlayan Türk liderlerin öyküsüyle aynen örtüşmektedir.

³⁸ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara 1942, s. 144-145.

Curçen'ler ve bu cümleden Tunguzlar ile Türkler arasında devlet ve ordu yapısı ile kültür bakımından büyük benzerlikler vardır. Elimizde ortak bir kültürden söz edilebilecek kadar çok malzeme bulunmaktadır: i) Curçen'lerdeki memuriyet unvanlarında 10.000, 1.000, 100 hanelik birimler Türklerin onlu sistemine benzemektedir; ii) Yazılarının olmadığı, ağaca hakkederek sözleştiklerine dair kayıt, Türklere dair kayıtlarla birebir aynıdır; iii) Adam öldüren ve hırsızlık yapanlarla ilgili ağır hükümler, Türklerinkine çok benzemektedir; iv) Ganimet usulü, Türklerinkine benzemektedir, yani ganimetin hepsi hükümdara, beye, krala vb. ait değildir; v) Savaş düzenleri, cephede sıralanmaları, okçu birlikleri Türk ordusundakileri çok andırmaktadır; vi) Ordudaki onlu sistem iki millette de benzerdir; vii) *Songmo Jiwen*'nin bazı yerlerinde (s. 4b, 7a), Curçen'lerde sağ ve sol kanatlardan bahsedilmektedir. Devlette bu tür bir teşkilat Türklerde ve Tunguzlarda ortaktır; viii) Saçların örülmesi, türlü deri ve kürklerin giyilmesi Türklerde de vardır; ix) Atı çok beslemeleri, iyi at kullanmaları ortak bir özelliktir; x) Tunguzlar da Türkler gibi her türlü zorluğa dayanıklıydılar, savaşta korkusuzca öne atılan cengaverlerdi, barış zamanı ise iyi birer avcıydılar; xi) Türklerde, Moğollarda olduğu gibi Tunguzlarda da içkiye düşkünlük söz konusudur; xii) Curçen'lerin sığırı arabaya koşmaları, bilhassa Türklerdeki Kanglı boylarını hatırlatmaktadır; xiii) Toplumda sınıf olmayışı, yöneten-yönetilen arasına çizgi çekilmeyişini ifade eden kayıtlar çok manidardır. Bozkırlı Türklerle ilgili bilgiler de hemen hemen aynıdır. Hatta aynı ırmakta yıkanmayla ilgili kayıt, Bulgarlara dair İbn Fazlan'ın verdiği bilgilere çok benzemektedir. Yine Hunlara, Gök-Türklere dair kayıtlarda insanların hep beraber oturması, Çinlileri çok şaşırtıyordu. Tunguzlar için de aynı durum söz konusudur; xiv) Leviratus sistemi, Tunguzlarda olduğu gibi Türklerde de aynen mevcuttur; xv) Misafirperverlik, selamlama gibi adetler de ortaktır; xvi) Ölüm gömme adetleri, Türklerinkine çok benzemektedir. Bilhassa ölenin arkasından yüzü yırtma, kanlı gözyaşı dökme, tarih kayıtları dışında Türk destanlarında da geçen adetlerdendir. Ölünün arkasından kurban kesme, yeme-içme (eski Türkçesi "yoğ") de benzer bir ritüeldir; xvii) Curçen'ler de Türkler gibi giysilerinin önünü sağdan sola kapatırlar. Bu usul Çin'in kuzeyindeki halkların kültür birliğini ifade eden çok önemli işarettir; xviii) Tunguzların da Türkler gibi avlanmada bürküt, şahin gibi kuşlar kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu gibi daha da artırılabilir kültür unsurlarından yola çıkarak, Tunguzlar ile Türkler arasında ortak bir kültür olduğu gayet tabii söylenebilir. Tunguzlar, domuzcu Sushen Kültürü'nün taşıyıcılarıdır, ancak bunu daha çok yaşadıkları coğrafyaya bağlamak gerekir; nitekim Mançurya coğrafyası, tarihte ormanlık ve bataklık bir sahaydı, hayata kuru bozkırlar hâkim değildi, böylece insanlar karınlarını doyurmak için bozkır hayvanı koyun yerine, sulak ve çamurlu toprakları seven domuz, sığır (belki manda?) beslemişlerdir. Yine Tunguzların geleneksel domuzcu kültürden uzaklaşıp Türk kültür daireesine de girdikleri yukarıdaki bazı delillerden anlaşılabilir kanaatindeyiz.

Tunguzlar üzerine hazırladığımız bu ikinci makale ile, Ural-Altay topluluğu olan Tunguzların tarihine, coğrafyasına ve kültürüne dair tespitlerde

